

تبیین و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری (نمونه موردی محله نوغان در شهر مشهد)

غلامرضا لطیفی^۱

قاسم فیضی چشمه گلی^۲

راحله باجلال^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۶/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۲۰

شماره صفحات: ۲۵-۴۲

چکیده

شهرها و فضاهای شهری سوای از استقلال، از شخصیت و هویت ویژه ای برخوردار بوده و می باشند. درحالی که آنچه از اغلب شهرهای کنونی ما در ذهن عموم شکل گرفته است جز مجموعه ای از ساختمان‌های بلند، پارک‌ها و خیابان‌ها نیست. شهر جایی است که تعاملات شهری در آن به وقوع می پیوندد و مردم حس شهروندی نسبت به شهر خود دارند. به عبارتی آنچه شهر را می سازد، ساختمان‌های عظیم و پارک‌ها نیستند بلکه مردم خود شهرند که با تمام سلیق و ویژگی‌های منحصر به فردشان و در حقیقت هویت شهری و شهروندی‌شان، شهر را می سازند. با توجه به اهمیت موضوع هویت در زندگی انسان و رابطه دوسویه بین هویت انسان و آثار آن و همچنین تایید و تأکید اکثر صاحب‌نظران مسائل شهری بر این موضوع، تاکنون به طور جدی به آن پرداخته نشده است در حالیکه اهمیت موضوع طلب می نماید که هویت شهرها به عنوان مهم ترین عامل تعادل روحی- روانی شهروندان، مورد توجه مدیریت شهری واقع گردد. هدف پژوهش حاضر، ارزیابی شاخص‌های مؤثر بر هویت شهری در سطح محلات و ارائه راهکارهایی در راستای ارتقاء هرچه بیشتر این شاخص‌ها می باشد. این شاخص‌ها را در غالب زیر مؤلفه‌های کالبدی، عملکردی و ادراکی دسته بندی می شوند. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی- تحلیلی بوده که اطلاعات مورد نیاز از دو روش اسنادی و مشاهدات میدانی جمع آوری شده و به منظور تحلیل اطلاعات از روش همبستگی دو متغیره استفاده شده است. براساس یافته‌ها و نتایج تحقیق از دیدگاه ساکنان محله نوغان ابتدا مؤلفه آداب و رسوم- شخصیت (۰,۷۴۲) و به ترتیب مؤلفه‌های الگوی ساخت و ساز- حس تعلق (۰,۶۸۴) و شخصیت- خاطره‌انگیزی (۰,۶۰۶) در اولویت دوم و سوم در ارتقا هویت یک محله تأثیر بسزایی دارند. همچنین از دیدگاه کارشناسان متخصص مؤلفه‌های حس تعلق، خاطره‌انگیزی، امنیت به جهت بهبود و ارتقاء هویت یک محله باید بدین مؤلفه‌ها توجه نمود.

کلیدواژه‌ها: هویت شهری، کالبدشهر، هویت محله، محله نوغان

۱. دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران

۲. کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبایی، تهران (نویسنده مسئول) gh.f7070@yahoo.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع)، مشهد

مقدمه و بیان مسأله

ویژگی‌های هر شهر تحت تأثیر محیط جغرافیایی، شامل ساختارهای فرهنگی-تاریخی آن منطقه جغرافیایی شکل می‌گیرد. ساختارهای فرهنگی از جمله ایدئولوژی و سیاست‌های حاکم بر هر منطقه جغرافیایی به شدت در هویت شهر تأثیر می‌گذارد، از این رو، می‌توان گفت هویت هر شهر تجلی فرهنگ در محیط است. توسعه شهری در دهه‌های اخیر باعث از هم گسیختگی در بافت و منظر شهری شده است که نوعی بی‌شکلی و ناهماهنگی را در بافت‌های قدیمی و جدید شهرها نشان می‌دهد؛ چرا که در روند نوسازی بسیاری از جنبه‌های کیفی زندگی مخدوش گردیده است. با توجه به این که شهر چون کلتی پیچیده، لزوماً در پیوند با فرهنگ زمانه به عنوان بستر خود، معنی پیدا می‌کند، هویت خود را از دست داده و تصور ذهنی مردم نیز از شهر دچار اغتشاش شده است. کسب هویت مطلوب و اصیل و رهایی از بحران هویت از دغدغه‌های تاریخ و فرهنگ‌های انسانی بوده است. می‌توان گفت انسان به آن دلیل انسان است که موجودی هویت‌ساز و خواستار هویتی آرمانی است. امروزه عرصه شهرسازی کشور ما در بحران هویتی به سر می‌برد.

محدوده انتخاب شده در این پژوهش محله نوغان است که از هسته‌های اولیه شکل‌گیری مشهد و از نزدیک‌ترین محلات به حرم رضوی تلقی می‌گردد. محله نوغان در منطقه ثامن، یکی از مناطق ۱۳ گانه شهرداری مشهد قرار دارد. این منطقه جز هسته اولیه تشکیل شهر بوده و حرم مطهر رضوی را در خود جای داده است. قطاع ۲ شهرداری ثامن که محله نوغان نیز جزئی از آن است آخرین بخش از محدوده طرح نوسازی و بهسازی بافت است که صورت اجرایی به خود می‌گیرد. از این رو تملک و تخریب قطعات که بخشی لاینفک از رویه نوسازی طرح است در این محدوده در مراحل ابتدایی خود قرار دارد. حال آنکه دیگر مناطق پیرامونی پیشرفت فیزیکی بیشتری را تجربه کرده‌اند. از این رو بخش عمده‌ای از بافت به شکل سابق خود ادامه حیات می‌دهد و ساکنان قدیمی هنوز مجبور به ترک محل نشده‌اند. ولی همزمان آثار اجرایی طرح هر روز بیشتر بر محیط و معاقباً بهره‌برداران آن تأثیر می‌گذارد. همزمانی اجرای طرح با زندگی روزمره ساکنان و استمرار حضور و اقامت زائران (به طور اخص زائران کم درآمد) در این محدوده، شرایط پیچیده و پرچالشی را پدید آورده که لزوم انجام پژوهش در حوزه‌های مختلف اجتماعی، محیطی و... را دوچندان می‌نماید. یکی از موضوعات به شدت تأثیرگذار بر محدوده مطالعه و مناطق پیرامونی، اجرای طرح بهسازی و نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی است، به طوری که اجرای طرح _ برای نمونه در قطاع ۳ شهرداری ثامن _ در بخش‌هایی که پیشرفت فیزیکی زیادی را

تجربه کرده است به گواه تحقیقات انجام شده، حتی بافت جمعیتی محدوده را نیز تغییر داده است به گونه‌ای که اجرای این طرح‌های عظیم در بافت حرم موجب از بین رفتن هویت شهر مشهد و محلات پیرامونی آن شده است.

سوالات پژوهش

۱. شاخص‌های موثر بر هویت محله چه مواردی هستند؟
۲. تأثیرگذارترین متغیر بر هویت محله کدام متغیر است؟
۳. آیا اجرای طرح بهسازی و نوسازی که در این محله در حال اجراست تأثیر بر هویت محله داشته است؟
۴. چه اقداماتی در جهت حفظ هویت این محله قدیمی و دارای سابقه تاریخی صورت پذیرفته است؟

پیشینه پژوهش

- سلسله، محسن و همکاران در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی تأثیر عامل هویت (ایرانی، اسلامی) بر زیبایی شهر در سال ۱۳۸۸، با هدف شناخت و تبیین امر هویت به عنوان یک سرمایه اصیل با ریشه‌های اسلامی و ایرانی و بررسی تأثیر بخشی و کاربردی هویت ایرانی و اسلامی در امر زیبایی شهرها در پژوهش خود به بررسی و تدقیق این مسائل می‌پردازد و به ارائه راهکار می‌پردازد. وی در این پژوهش به این نتیجه رسید که عدم هماهنگی ظرف و مظهر در دامن زدن به مسأله بی‌هویتی و نتیجتاً زشتی شهرهای بزرگ کشورمان، نقش بسیار مهمی بازی می‌کند.
- نوفل، سید علیرضا و همکاران در مقاله‌ای با عنوان بررسی و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری با نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان در سال ۱۳۸۸ به معرفی شاخص‌های مؤثر بر هویت شهری و محله‌ای در محله جلفا می‌پردازد و در انتها راهکارهایی در راستای ارتقای هرچه بیشتر این شاخص‌ها در این محله ارائه می‌دهد.
- نقی زاده، محمد؛ طغیانی، شیرین. در مقاله‌ای با عنوان ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری در سال ۱۳۸۸ با هدف بررسی کیفیت فضاهای شهری از زاویه هویت و بحران هویت و ایجاد بستری مناسب جهت تبیین ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری می‌پردازد و در نهایت به این نتیجه می‌رسد که هویت و بحران هویت در زندگی انسان و رابطه بین هویت و بحران هویت انسان، هویت و بحران هویت مکان به طور خاص و فضاهای شهری به طور عام دارای اهمیت می‌باشد.
- سیاف زاده، علیرضا و همکاران؛ در مقاله‌ای تحت عنوان نقش کیفیت منظر شهری در ایجاد حیات اجتماعی و هویت مکانی

تبیین و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری... | ۲۷

می‌پردازد و این شاخص‌ها و اصول مذکور را در نمونه موردی خود بررسی می‌نماید.

مفاهیم و شاخص‌های مؤثر در هویت شهری اگرچه کم و بیش مورد مطالعه قرار گرفته اند، اما در این بررسی‌ها نکاتی قابل ذکر است؛ نکته اولاً اغلب این پژوهش‌ها با دیدگاه‌های یک جانبه نگر بوده است؛ و هریک از پژوهشگران از دریچه‌ای متفاوت به مسأله مورد نظر پرداخته اند. نکته دوم در پژوهش‌های قبلی، ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری و تأثیر مستقیم آن شهر و زندگی شهری به طور دقیق و ریشه‌ای مورد تحقیق و بررسی قرار نگرفته اند. نکته سوم اینکه اولویت این شاخص‌ها و نقش آنها در فرایند هویت‌پذیری شهرها و محلات مشخص نشده اند. لذا پژوهش حاضر قصد دارد ارزیابی و بررسی شاخص‌های مؤثر بر هویت محله با دیدی شهرسازانه و جامع نگر بررسی نماید. و تأثیرات ابعاد هویت فضای شهری (ابعاد شکلی، معنایی، اجتماعی) بر هویت محله را شناسایی و نیز ارزیابی نماید. همچنین در این پژوهش عوامل و شاخص‌های مؤثر در هویت شهری محله نوغان به طور کامل بررسی و اولویت هر کدام از آنها در هویت‌پذیری محله نوغان تعیین خواهد شد.

مبانی نظری

تعاریف هویت (مفهوم هویت)

- "فرهنگ عمید" هویت را حقیقت شی یا شخص می‌داند که مشتمل بر صفات جوهری او باشد.
  - "فرهنگ معین" آنچه که موجب شناسایی شخص باشد، یعنی آنچه که باعث تمایز یک فرد از فرد دیگری باشد.
  - "فرهنگ آکسفورد" به عنوان چستی و کیستی فرد، از هویت یاد می‌کند (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۹-۵۸).
- هویت بخشی از شخصیت وجودی هر انسان است که هویت فردی او را می‌سازد؛ مکانی است که خود را با آن می‌شناسد و به دیگران می‌شناسد. در واقع میان فرد و مکان رابطه‌ای عمیق تر از صرف بودن یا تجربه کردن آن مکان برقرار است. اما طبق تعریف متدوال، « هویت، احساس تعلق خاطر به مجموعه‌ای مادی و معنوی است که عناصر آن از قبل شکل گرفته اند. » (همان).

هویت شهری

یکی از نیازهای اجتماع انسانی احساس امنیت و حس تعلق است. در این راستا هویت و عناصر هویتی در زندگی انسان موجب آرامش

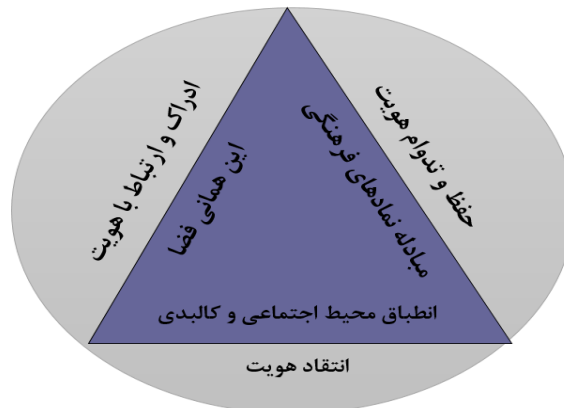
شهروندان با نمونه موردی بزرگراه نواب در سال ۱۳۹۱ با هدف بررسی روابط کیفیت منظر شهری و نقش آن در ایجاد حیات اجتماعی و هویت مکانی شهروندان به این نتیجه دست یافتند که بین دو متغیر هویت مکانی و کیفیت منظر شهری رابطه معناداری وجود دارد و این متغیرها نسبت به کاهش و افزایش یکدیگر واکنش نشان می‌دهند و ارتباط آن‌ها قابل تعمیم است.

- چنگیزی، نگار؛ احمدیان، رضا؛ در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی شاخص‌های هویت فضای شهری در بافت تاریخی با نمونه موردی بازار کرمان در سال ۱۳۹۱ سعی دارد با هدف شناخت ماهیت هویت و با رویکردی پدیدارشناسانه بافت تاریخی بازار کرمان را که از قدمتی دیرینه برخوردار است تجزیه و تحلیل کند. نتایج تحقیق در این پژوهش حکایت از آن دارند که ترکیب مؤلفه‌های هویت بخش در سه بعد شکلی، معنایی و اجتماعی موجب شکل‌گیری هویت مکانی در فضای شهری بازار در ساختار تاریخی شهر کرمان شده است.
- آتشیار، محمد؛ در مقاله‌ای با عنوان تدوام هویت در منظر شهری در سال ۱۳۸۸ با هدف تشریح تعاریف هویت و شهر، ضمن پرداختن به نظریه اخیر هویت منظر شهری و کمی نمودن هویت به عنوان یک امر کیفی با تحلیل ابعاد مختلف این دانش، ادبیات مختصر آن را بیافزاید.
- مارکو لیلی؛^۱ در مقاله‌ای تحت عنوان هویت شهری مربوط تئوری، اندازه‌گیری، و یافته‌های تجربی در سال ۱۹۹۲ با هدف تجزیه و تحلیل نظام‌مند از سنت‌های نظری در مرحله اول و پس از آن استفاده از ساختار با برد متوسط به منظور نظام تئوری، به این نتیجه رسید که استفاده از رویکرد تجربی دارای اهمیت می‌باشد و در انتها به ارائه راهکارها و دیدگاه‌های خود نسبت به هویت شهری و عواقب آن با توجه به ادراک و شناخت و تجربه محیط شهری می‌پردازد.
- مظفری، نکتتم؛ قربان زاده، مریم؛ در کتابی تحت عنوان مبادی ورودی شهر حلقه گمشده فضاهای شهری در سال ۱۳۹۲ به بررسی ویژگی‌ها و ضوابط طراحی ورودی محله و شهر می‌پردازد و تأثیر این ویژگی‌ها و ضوابط بر هویت محله و شهر را ذکر می‌کند.
- بهزادفر، مصطفی؛ در کتابی با عنوان هویت شهر (نگاهی به هویت شهر تهران) در سال ۱۳۸۷ به بررسی عوامل و شاخص‌های مؤثر بر هویت شهری و معرفی اصول آن

یابی فضایی کالبدی شهر و هویت آن نیز می گردند و با مشارکت نابرابر مردم در فعالیت های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی شهر، فرهنگی بنا می نهند که بنیانی طبقاتی - شغلی دارد. از این پس مبنا و عامل اصلی تفاوت کیفی عملکرد شهرها و هویت آنها نیز در شرایطی که دو زمینه فوق در عدم یگانگی شهروندان با شهر ایجاد کردند قابل جستجو بوده است.

و ایجاد اعتماد به نفس و میل به داشتن تلاشی مستمر همراه با احساس امنیت می شود.

بحران در هویت شهرهای مان از زمانی آغاز می شود که در تحول و گذار سنتی به کلان شهر مدرن، پدیده شهر و زندگی شهری، تابع دو زمینه مشروط کننده اجتماعی - رشد و تحرک اجتماعی - و اقتصادی شرایط اشتغال شهروندان می گردد. عواملی که پایه نظام

نمودار ۱. هویت شهر

مأخذ: مظفری و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۴

زندگی شهری از مقیاس و ابعاد کالبدی متناسب آن است، که بنیان آن اساسا ناشی از بی عدالتی است.

بی عدالتی نه تنها عامل رشد ناموزونی و انگیزه های متضاد که محصول و عامل بقای این ساز و کار در نظام های شهری نیز هست و نه تنها اقتصاد و جامعه شهری را عقب مانده با کم توسعه نگاه می دارد (نمودار شماره ۲) (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۰).

بنابراین هویت شهری زمانی معنادار خواهد بود که تبلور عینی در فیزیک شهر داشته و در واقع کالبد بیرونی و فیزیک شهر نمادی از هویت شهری باشد. هویت یک شهر را می توان از جنبه های مختلف (کالبدی - طبیعی، انسانی و اجتماعی، تاریخی و اقتصادی، بصری شناختی) بررسی نمود و در واقع شکل گیری هویت شهری تحت تأثیر فرهنگ، شکل طبیعی و کالبد مصنوع شهر قرار دارد که در ادامه به تعریف برخی از جنبه های هویت شهر می پردازیم.

هویت کالبدی - فضایی

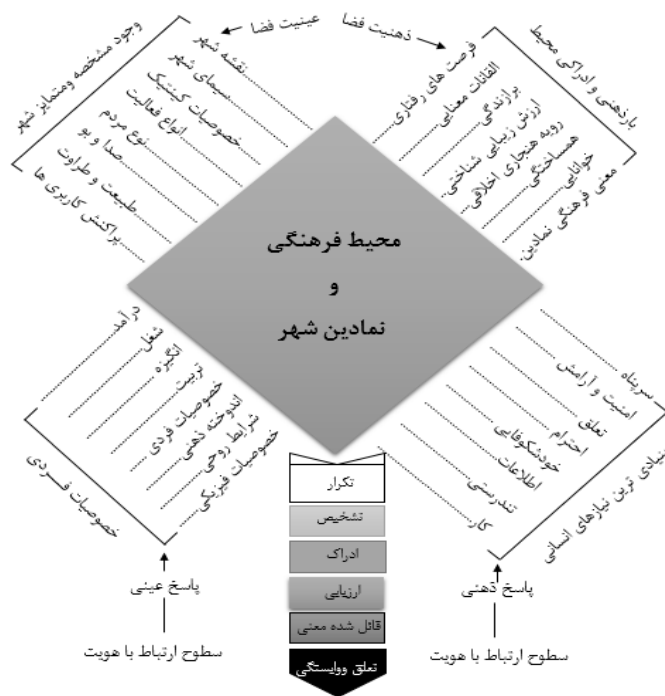
بافت کالبدی و ساختار مکانی - فضایی شهرها یکی از مهم ترین ابعاد هویتی شهرها را شکل می دهد زیرا شکل گیری بافت کالبدی شهری متأثر از اندیشه ها، باورها، فعالیت ها و سطح فرهنگ جامعه است. از این رو شناخت این بخش از شهرها می تواند به شناخت بیشتر سایر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز بینجامد. واقعیت آن است که بافت کالبدی امکان بازشناسی هویت شهری را به

چنین فرهنگی، نقش فرهنگ های بومی و سنت های پایداری را که شهر با مفهوم و پاسخگو بنا می نهادند در هم می شکند و شهرهای بنا می نهد که ویژگی های آن مشتمل است بر:

۱. کثرت و تباین ناهمگون اجتماعی - فرهنگی
۲. عدم یگانگی ساکنان شهر با جامعه شهری
۳. عدم تمایل جامعه برای نگهداشت ارزش های مقبول و باورهای انسانی و اخلاقی پیشین
۴. جدایی بین باورها و اعمال جامعه
۵. کنش واگرایانه و مبتنی بر تضاد بین فرهنگ جامعه و محیط شهری
۶. فقدان ارتباط فضای شهری با ارزش های مورد قبول جامعه
۷. تهی شدن شهر از محتوای فرهنگ پیشین.

شهرهای ما در شرایط کنونی با نابسامانی و هرج و مرج در نحوه اسکان و استقرار جمعیت و فعالیت ها و چگونگی اشغال و استفاده زمین، کمبود مسکن، کمبود در زمینه تأسیسات و تجهیزات و خدمات شهری و آلودگی های زیست محیطی، تفاوت ها، تضادها و نابسامانی های اجتماعی و فرهنگی به حیات خود ادامه می دهند. رشد ناموزون فضای کالبدی بی هویت شهر، در کشور ما، محصول عقب ماندگی یا عقب نگاه داشته شدگی آئین و شیوه اجتماعی

صورت بصری فراهم می‌کند و به همین دلیل از میان سایر ابعاد هویتی اهمیت بیشتری دارد (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸ : ۵۸).

نمودار ۲. مولفه‌های فرهنگی و نمادین شهر

(مظفری و همکاران، ۱۳۹۲ : ۸۰)

- ایده مشابه برای بهسازی مکان و تعصب برای حفظ و عدم تغییر فضاهای جمعی آن نظارت بر مکان با افزایش حضور و با انگیزه مشارکت
- احساس آرامش، امنیت و خودمانی بودن و استفاده فراغتی میان روز از مکان
- وجود یک محور توجه و محور خبری قابل توجه عمومی در مکان (مظفری، ۱۳۹۲ : ۸۲).

هویت بصری

این نوع از هویت ارزش‌های زیباشناختی در شهر و کیفیت فضایی، امکان ادراک، موقعیت و جهت یابی را شامل می‌شود. اگر فردی در شهر وارد شود و او بعد از دیدن بخش‌های مختلف شهر، بتواند به خوبی شهر را توصیف کند و دیاگرام شهر در ذهن او باقی بماند این شهر نمایانگر شهری با هویت بصری خواهد بود.

هویت شناختی

هویت شناختی کیفیت و کمیت اطلاع از فضای شهر و نمادها و نشانه‌های شهری و ارزش‌های تاریخی و فرهنگی را نشان می‌دهد.

همگرایی هویت اجتماعی و فضایی در محیط شهری، از طریق شناخت رابطه عمیق توأم با درک منطقی و با استفاده از ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی، نشانه شناختی و ادراکی قابل تشخیص است. این ویژگی‌ها عبارتند از:

- سکونت و اقامت متناوب نسل‌ها در مکان و احساس ناخوشایند از ترک آن
- خویشاوندی، تعلقات قومی و قرابت‌های فرهنگی، طبقاتی و صنفی ساکنین مکان
- روابط همسایگی و صمیمانه‌ی چهره به چهره در مکان
- برگزاری آیین‌ها و مراسم اجتماعی و مذهبی در مکان
- تناسب و مشابهت انگیزه‌های رفتاری و سازگاری رفتاری - فضایی در مکان
- فرهنگ محلی، قرار محلی، بازی و سرگرمی محلی
- پوشش مشابه و تقلید از یک مد خاص در مکان

جریان دارد و آن را از سایر مکان‌ها بواسطه چند قومی و چند فرهنگی بودن متمایز می‌کند (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۶).

عوامل و نشانه‌های هویتی شهر

باتوجه به جمیع جهات مربوط به انواع مراتب هویت، عوامل و عناصر متنوعی را می‌توان به عنوان نشانه‌های هویتی یک شهر یا نام برد. مؤلفه‌های هویتی شهر در دو گروه اصلی « شکل » و « محتوا » قابل طبقه‌بندی هستند، که البته نامگذاری‌های دیگری از جمله ظاهر و باطن، پیدا و پنهان، کالبدی و معنایی، عینی و ذهنی را می‌توان برای این دو گروه برگزید. در گروه اول (بارزه‌ای شکلی) می‌توان از نشانه، اندازه، تعداد، جمعیت، تمیزی، آلودگی، عملکرد، شلوغی و مانند آن نام برد. در گروه دوم (بارزه‌های محتوایی) موضوعاتی چون نمادها، معنی، تاریخ، فرهنگ مردم، عملکرد، رفتار، زیبایی، پاکی و... قابل ذکر هستند (نقی پور، ۱۳۸۶: ۳۵۱-۳۶۱). شناخت هویت شهر بایستی بر پایه مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود؛ از جمله مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت یک شهر عبارتند از مؤلفه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی است که این موارد هر کدام صفات و متغیرهای خاص خود را دارا می‌باشند، از جمله متغیرهای این مؤلفه‌ها می‌توانیم به موارد زیر اشاره نماییم:

- ✓ مؤلفه‌های طبیعی: کوه، رود، تپه، دشت و....
- ✓ مؤلفه‌های مصنوع: تک بناها، راه، محله، میدان، بلوک‌های شهری و....
- ✓ مؤلفه‌های انسانی: فرهنگ، زبان، مذهب، آداب‌ورسوم، سواد و... (بهزاد فر، ۱۳۸۶: ۵۶-۵۴).
- ✓ بنابراین فرهنگ و محیط، هویت ساز زندگی انسان می‌باشند، به نحوی که هر کدام نقش اساسی در تشکیل هویت بر عهده دارند. از دیگر سو می‌توان دید که فصل مشترک هویت انسانی محیط و هویت فرهنگی انسان، هویت محیط را تشکیل می‌دهد (نمودار شماره (۳)) (سلسله و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۹).

وجود عناصر و محیط طبیعی در کنار محل زیست انسان از دو جهت دارای ارزش است؛ اول از جهت معنایی و ادراکی که در این راستا مسأله هویت بخشی و تقویت محلی را به همراه دارد. دوم از جهت سلامتی جسمی و روانی و در نهایت تقویت پایداری محله که این جنبه نیز از اهمیت بالایی برخوردار است (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۵).

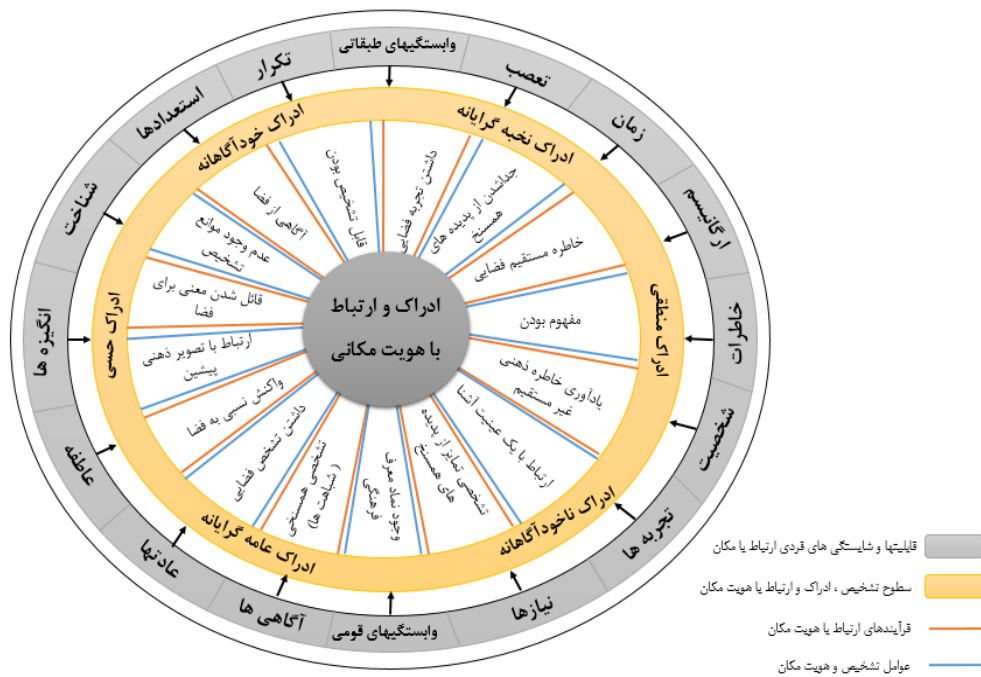
دهد. عناصر هویتی هر کدام در شب و روز مفهوم خاصی را به ما ارائه می‌دهد. عناصر باید در شب و روز آن چنان خوانایی و وضوح داشته باشد که هویت بخشی به شهر را در هر دو زمان حفظ می‌کند (موتقی، ۱۳۸۵: ۶۰).

مفهوم هویت در شهرسازی از نظر محققین

به عقیده الکساندر^۱، هویت در محیط فرهنگی تجلی می‌کند که ارتباط طبیعی و منطقی بین فرد و محیط حاصل شده باشد. وی معتقد است که بین فرد و محیط زندگی اش ارتباط و احساس تعلق خاطر به وجود نخواهد آمد، مگر آن که قادر به شناخت عمیق و تشخیص آن باشد (سلسله و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۳). والتر بور^۲ نیز عقیده دارد هویت همان تفاوت‌های کوچک و بزرگی است که باعث بازشناختن یک مکان (خوانایی محیط) می‌شود و حس دل بستگی و حساسیت به محیط را به وجود می‌آورد. خاص بودن هر محیط به معنی اجتناب از یکنواختی، وجود تنوع و جذابیت است. هویت در شکل و نحوه قرارگیری فضاها، در طرز دسترسی به فضاها و در کاربری‌ها نیز می‌باید وجود داشته باشد (برزگر، ۱۳۸۳: ۱۹۷).

ولف نیز معتقد است که هویت در محیط نتیجه ارتباطات مقابل سه جزء است که در داخل یک مجموعه عمل می‌کند:

- ترکیب ظاهری و کالبدی نماها (سمبل‌ها) در محیط
  - عملکردها و فعالیت‌های قابل مشاهده در محیط
  - مفاهیم نمادها (سمبل‌ها) در محیط (همان).
- چیکوبز نیز هویت را در رابطه با فعالیت‌ها و زندگی در خیابان‌های شهری از دیدگاه برنامه ریزی شهری تعریف می‌کند. وی معتقد است شهرها امن تر، قابل زندگی تر و پرجاذبه تر می‌شوند چنانچه خیابان‌هایشان به ترکیب پیچیده‌ای از فعالیت‌های مختلف اختصاص داده شوند (سلسله و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۳). با مطالعه متون شهرسازی می‌بینیم که یکنواختی، یکسان بودن و بی‌هویتی و بی‌معنا بودن شهرها به عنوان یک معضل از جانب اندیشمندان این عرصه به دفعات طرح گردیده و مورد توجه قرار گرفته است (نقی زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۱). در نهایت، هویت شهری مقوله‌ای کالبدی است که از شکل کلی و فرم شهر نشأت گرفته که میتوان اظهار نمود، شهر با هویت، شهری با مناظر و مزایای زیباست که باعث برقراری تعاملات و ایجاد خاطره جمعی برای ساکنان می‌شود به گونه‌ای که شهر بدون خاطره، فاقد هویت می‌باشد. همچنین هویت شهری نحوه زندگی‌ای است که در شهر

نمودار ۳. ارتباط انسان، فرهنگ، محیط و نسبت آن‌ها با هویت

مأخذ: سلسله و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۹

زوال هویت شهری

بسیاری از صاحب‌نظران، هویت شهری را با تشخیص شهری یکی می‌دانند و هویت شهری را وجه ممیزه شهری از شهر دیگر می‌دانند درحالی‌که در نظریات روانشناسی آنچه را موجب تمایز می‌شود «شخصیت تعریف می‌کنند و نه هویت». در نتیجه این گروه بی‌هویتی را ناشی از استاندارد گرایی در طراحی فضاها و ساختمان‌ها، تکنولوژی به‌کاررفته در ساخت‌وسازها و نوع مصالح به کار گرفته‌شده و در نتیجه شباهت بیش‌ازاندازه شهرها و فضاهای شهری با یکدیگر تعریف می‌کنند و دلیل این مدعا را شهرهای سنتی ذکر می‌کنند که هریک با دیگری متفاوت است و هویتی خاص دارد. به عبارتی، هویت آن‌ها حاصل خصوصیات منحصر به فرد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی است. گروهی دیگر بی‌هویتی را در عدم وجود رویدادهای خاطره‌انگیز می‌دانند و معتقد هستند رویدادها با حوادثی که موجب تمایز مکانی از مکان دیگر می‌شود می‌تواند به هویت بخشی شهر کمک کند (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۲). هویت مکان به ویژگی‌های قابل تشخیص مکان نیز اشاره دارد درحالی‌که هویت مکانی احساسی در یک فرد یا یک جمع است که به‌واسطه ارتباطشان با یک مکان برانگیخته می‌شود (رضازاده، ۱۳۸۰: ۵). - برخی از صاحب‌نظران از جمله " راپاپورت " معتقد هستند که تغییر در برخی از خصوصیات مکان در هویت فرد اختلال ایجاد می‌کند و این امر را حتی تا حد اثرگذاری

تغییر یا تعویض نام مکان‌ها هم پیش می‌برند. اگر شهروند حفظ بناهای تاریخی یا بافت قدیمی را جزئی از زندگی روزمره خود بدانند، در آن صورت شاید مسأله هویت‌جویی نیز برای او اهمیت خاصی پیدا کند، این امر در موضوع رخدادهای یا رویدادها هم مصداق دارد (مظفری، رضاپور، ۱۳۹۲: ۸۲).

شاخص‌های اصلی هویت

هویت در ذهن افراد مختلف - حتی دارای فرهنگ مشترک - متفاوت دیده می‌شود و بخشی از این تفاوت ناشی از تجربه افراد در بستر اجتماع است. برخی هویت را مقوله‌ای فردی می‌دانند، برخی اجتماعی؛ برخی هویت را تا نام شی نیز تقلیل می‌دهند و برخی چنان به آن ماهیت قدسی می‌بخشند که از دسترس انسان خارج نی‌شود. در هر صورت می‌توان دو ویژگی اصلی را برای هویت ارائه نمود:

تضاد پویایی و استقرار: یکی از ویژگی‌های هویت این است که در یک‌زمان و در یک مصداق واحد، حامل یک عنصر متغیر و یک عنصر ثابت است. از یک‌سو مفهوم هویت بیانگر استقرار و سکون است و از سوی دیگر به دلیل فرایندی بودن، دائماً در معرض تغییر و تجدد و پویایی است. به همین دلیل عده‌ای معتقدند پیوندها و تعلق‌هایی که به هویت مربوط می‌شود، محصول تفسیری مجدد

و نمادین از دنیا است که به شرایط تاریخی، نیازها و موقعیت‌های متفاوت بازمی‌گردد که در بستر زمان جاری است.

ادغام محتوای ذهنی و شکلی: تشخیص هویت، فرآیندی قیاسی بین عینیتی موجود (object) با داده‌های از آن در ذهن (subject) است. هر object یا هر فضا، باآنکه یک موجودیت خارجی مستقل است ولی در فرآیند ادراک، تبدیل به یک پدیده ذهنی می‌شود. می‌توان گفت درک هویت نوعی ارزش‌گذاری با اندوخته‌های ذهنی فرد است که از تجربه در طول زمان حاصل می‌شود (آتشین بار، ۱۳۸۸: ۴۷).

ابعاد هویت فضای شهری

هویت فضای شهری را می‌توان در سه بعد شکلی، معنایی و اجتماعی شهر بررسی نمود.

ابعاد شکلی: بافت کالبدی و ساختار مکانی - کالبدی شهری از ابعاد مهم هویتی شهر است. زیرا شکل‌گیری بافت کالبدی شهر متأثر از اندیشه‌ها، باورها، فعالیت‌ها و سطح فرهنگ جامعه است. در واقع کالبد شهر امکان بازشناسی هویت شهری را به صورت بصری فراهم می‌کند و به همین دلیل از میان سایر ابعاد هویتی اهمیت بیشتری دارد. امروزه شباهت زیاد کالبد شهرهای مدرن به یکدیگر تهدیدی جدی برای هویت شهر به وجود آورده است. در همین زمینه منتقدی چون مامفورد بر آن است که شهرها در گذشته واجد هویت بصری بوده‌اند و با فرم‌هایی که به تدریج پیچیدگی بیشتری می‌یافتند، شیرازه زندگی اجتماعی جوامع را به وجود می‌آوردند. ولی در شهرسازی معاصر نظم خشک و مقیدی جای تنوع اجتماعی گذشته را گرفته است. شهرها زمانی از خود شخصیت و موجودیت داشته‌اند، لیکن امروز این شخصیت و موجودیت از میان رفته و همه آن‌ها به توده‌های مشابه یکنواختی بدل گشته‌اند.

ابعاد معنایی: یکی از معیارهای هفتگانه‌ای که کوین لینچ در نظریه شکل خوب شهر برای سنجش شکل خوب شهر مطرح می‌کند "معنی" است. "معنی" یعنی اینکه شهر تا چه اندازه می‌تواند به وضوح درک شود، از نظر ذهنی قابل‌شناسایی باشد، ساکنانش آن را در زمان و مکان به تجسم درآورند و تا چه اندازه آن ساختار ذهنی با ارزش‌ها و مفاهیم جامعه در ارتباط است.

ابعاد اجتماعی: اساساً هویت شهری توسط فرهنگ شهری و خرده‌فرهنگ‌های متعلق به آن، در بستر تاریخ و در دل ساختار اجتماعی وسیع‌تری که جامعه را در برمی‌گیرد. در روند تحولات اقتصادی و سیاسی آن، شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. بدین دلیل نگاه ایستا به مؤلفه‌های هویت و از جمله هویت شهری قادر به درک آن نیست. فرهنگ را می‌توان مجموعه‌ای پیچیده از

دانش‌ها، باورها، هنر و آداب و رسوم جامعه دانست که مبتنی بر ارزش‌هایی است که گروهی به آن پایبندی دارند و در ساختار اجتماعی از آن پیروی می‌کنند (چنگیزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۵).

هویت محله

زمانی که سخن از یک محله به میان می‌آید، یکی از ابتدایی‌ترین تصاویری که به ذهن خطور می‌کند، در هم تنیدگی بافت و روابط اجتماعی حاکم بر آن است و به همین خاطر محله باید این احساس درهم تنیدگی را برانگیزد. طبیعتاً تعدادی خانه و معبر که با بی‌تفاوتی کنار هم نشسته‌اند، و این بی‌تفاوتی به زندگی انسان‌های درون آن‌ها نیز سرایت کرده است، نمی‌تواند محله نام گیرد. شاید به همین خاطر است که امروز در شهرهای ما نشان‌چندانی از محله‌ها نیست و مردم هرروز خود را رهاشده‌تر احساس می‌کنند. البته لازم به ذکر است که درهم تنیدگی هم معطوف به کالبد محله است و هم به روابط میان ساکنان آن. بسیاری از محله‌های موجود نیز در معرض خطر فروپاشی و تنزل در حد یک بافت قرار دارند. شاید این امر به‌تنهایی برای خاطر نشان ساختن ضرورت پرداختن به هویت بافت‌های مسکونی و کمک به معکوس شدن این جریان در جهت تقویت موجودیت و تولد محله‌ها کافی باشد. داشتن بافت برای محله‌ها شرط لازم است ولی شرط کافی نیست و این در حالی است که به ما شرط لازم برای زیستن اکتفا کرده‌ایم. خودروی شخصی پدیده همه‌گیر قرن گذشته بود و آزادی شگفت‌آوری برای جابجایی به شهرنشینان داد، ولی درعین حال محیط‌های شهری را - به‌منظور تسهیل حرکت - با چنان وسعت و سرعتی تخریب کرد که باعث اضمحلال زندگی اجتماعی گردید. اکثر معابر و فضاهای عمومی محله‌ها که کانون تعاملات اجتماعی ساکنان آن و عامل ارتقا یک بافت به محله بودند، در مجاری عبور سواره تنزل مقام یافتند و زندگی اجتماعی از آن‌ها رخت بریست. نخستین نشانه آن از بین رفتن بسترهای زندگی جمعی و حضور یافتن گروه‌های ویژه اجتماعی - کودکان، سالخورده‌گان و جز آن‌ها - در سطح محله بود. به‌این‌ترتیب در واقع صدمه دیدن کالبد محله‌ها، آسیب اجتماعی را نیز در بافت‌ها به دنبال داشته است. محله در مقایسه با یکپارچگی و فراگیری بافت، حوزه‌ای نسبتاً معلوم در دل شهر است. باوجودآنکه در تصویر ذهنی اکثر ما از محله، عرصه‌ای خصوصی و دارای حریم در پهنه شهر با بافتی درهم‌تنیده نقش بسته است، اما هیچ‌کس انتظار ندارد که محله مکانی دژ مانند و نفوذناپذیر باشد. بر این اساس توقع نفوذپذیری از محله، حداقل برای استفاده‌کنندگان آن امری خلاف انتظار نیست. البته باید توجه داشت که نفوذپذیری محله به معنای

تبیین و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری... | ۳۳

بهره‌برداری از شرایط خاص و منحصر به فرد جغرافیایی محل و استفاده از گیاهان و رنگ‌های بومی می‌تواند در تقویت هویت محلی بسیار مؤثر باشد. قطعاً عوامل دیگری چون خصوصیات فرهنگی اهالی و شیوه زندگی ساکنین نیز در شکل‌گیری هویت محلی بسیار مؤثر است. حفظ و نگهداری بناهای تاریخی و استفاده از نمادها و نشانه‌های فرهنگی می‌تواند هویت محلی را تقویت نمایند (مظفری و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۵).

باز بودن آغوش محله بر روی همگان و تبدیل شدن آن‌ها به گذرگاهی پویا نیست. بلکه اگر محله‌ای بتواند با اطراف به تبادل بپردازد و درون آن حرکت، فعالیت و رشد جریان داشته باشد، نفوذپذیر تلقی می‌شود (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۶-۸).

شاخص‌های کالبدی مؤثر در هویت بخشی محلات
اگر محیط فیزیکی را از دو جنبه ساخته‌شده یا مصنوع و طبیعی مورد مطالعه قرار دهیم هر دو عامل می‌تواند در تقویت هویت یک محل مؤثر واقع گردد. در مورد محیط طبیعی

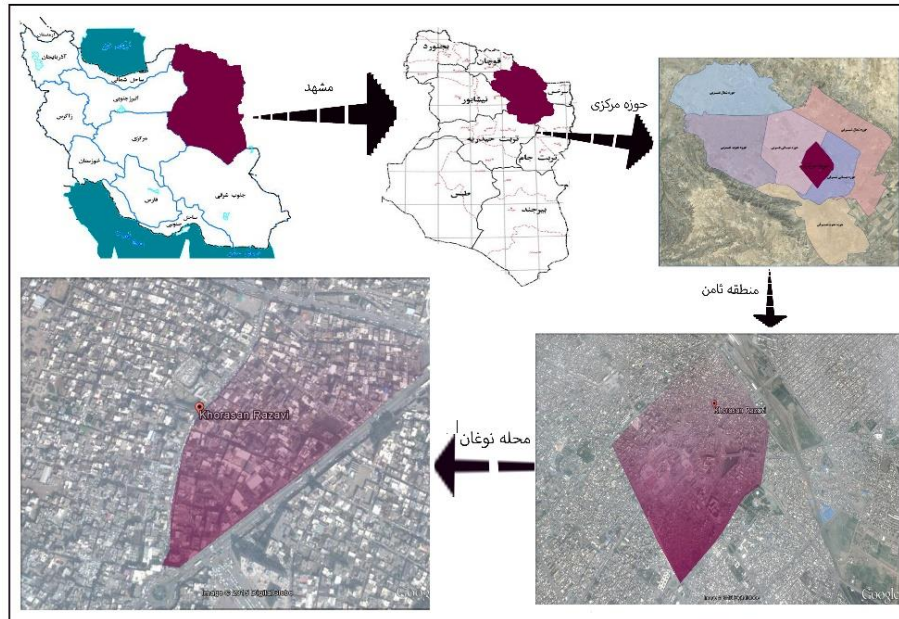
جدول ۱. چارچوب ادبیات نظری

ابعاد	متغیر	زیر متغیر
فرهنگی - اجتماعی	آداب و رسوم	برگزاری مراسمات مذهبی و جشن‌ها، نمادها، پوشش مشابه و تقلید از یک مد خاص
	خودمانی بودن	روابط خویشاوندی
کالبدی	الگوی ساخت و ساز	سبک معماری، مصالح و رنگ، تراکم ساختمانی، فرم و اندازه ساختمان، سنگ‌فرش
	گره‌ها	میادین، تقاطع‌ها، پاتوق‌های اجتماعی، عقب‌نشینی‌ها، فضاهای ایستا و پویا
	نفوذپذیری	حرکت و فعالیت
ادراکی	نشانه‌ها بصری	المان‌های شهری
	تصویر ذهنی	فضای سبز، خاطره‌انگیزی، سابقه سکونت، المان شهری، رنگ خاص ساختمان‌ها، بازار
	خاطره‌انگیزی	المان‌های شهری، سنت‌ها و آئین‌ها، رویداد(اجتماعی، فرهنگی و مذهبی و تاریخی)، ارتباطات جمعی
	حس تعلق	حس مکان، دل‌بستگی
	خوانایی	راه، لبه، گره، نشانه‌های بصری، المان‌های شهری، رنگ

با رشد نوغان به صورت یک محله باقی‌مانده است. حدود ده محله نوغان در مطلع الشمس چنین ذکر شده است. محله نوغان مابین شمال و مشرق حرم حضرت رضا(ع) عرض عریضی دارد. محله نوغان در منطقه ثامن، یکی از مناطق ۱۳ گانه شهرداری مشهد قرار دارد. این منطقه جز هسته اولیه تشکیل شهر بوده و حرم مطهر رضوی را در خود جای‌داده است. محله نوغان همان‌طور که در نقشه (۱) مشخص است محدوده بزرگ‌تری نسبت به اکنون را شامل می‌شده است. در حاضر و بنا بر نام‌گذاری معابر موجود خیابان حدفاصل میدان طبرسی و کوچه دریا دل به‌عنوان راسته اصلی نوغان شناخته می‌شود. خیابان اصلی این محله به نام راسته نوغان می‌باشد که کوچه‌هایی از آن منشعب می‌باشد. راسته نوغان در واقع بازار اصلی این محله بوده که در جهت شمالی - جنوبی قرار داشته و انتهای شمالی آن به دروازه نوغان و انتهای جنوبی آن به چهارسوق (تقاطع کوچه سایه‌ان و نوغان) ختم می‌شده است.

معرفی حوزه مورد مطالعه

مشهد مقدس به‌درستی «میراث معنوی و فرهنگی مردم ایران» است. این شهر بیش از ۱۰۰۰ سال است که این میراث عظیم معنوی و فرهنگی را در طول زندگی پرماجرایی خود خلق کرده است. کلان‌شهر مشهد هرچند در طول حیات تاریخی خود بارها و بارها مورد هجوم و تاخت و تاز اقوام مختلف و قدرت‌های داخلی و خارجی قرار گرفته و گاهی تا سر حد نابودی کامل پیش رفته است اما دوباره سر بلند کرده و به زندگی محلی و ملی به علت آگاهی از دل‌بستگی مردم ایران به این کانون معنوی و برای مشروعیت بخشیدن به پایه‌های قدرت خود از این شهر حمایت کرده و در آبادانی و عمران آن کوشیده‌اند (مهندسی مشاورفرزناد، ۱۳۸۹). محله نوغان در واقع یکی از آبادی‌های معتبر و معروف حومه شهر طوس قبل از پیدایش شهر مشهد بوده است. هسته اولیه شهر مشهد از ترکیب نوغان و دهکده سناباد شکل گرفته است. و به تدریج

تصویر ۱. محدوده مورد مطالعه
 ماخذ: منتج از مطالعات پژوهشگران

بر ساختار کالبدی و عناصر شاخص آن است. هرچند به صورت محلی نقاطی را به عنوان راهنما در بافت می توان برشمرد، اما به واسطه کیفیت زیست پایین در محدوده در دهه های گذشته، آثار شاخص معماری که بتواند به خوانایی بافت یاری برساند در آن کمتر یافت می شود. بافت پیچیده شهری و انبوهی از معابر بن بست که مسیریابی را با چالش مواجه کی سازد نیز از موانع خوانایی بافت محسوب می گردد. تخریب های گسترده بافت در سال های اخیر نیز خوانایی آن را به شدت افت داده است. در مجموع برای ارتقای خوانایی که از عوامل کلیدی در احساس امنیت تلقی می گردد بایست بافت شهری مورد بررسی جدی قرار گیرد. چنانچه از منظر خوانایی دسترسی ها به موضوع نگریسته شود به واسطه محور اصلی نوغان که در مرکز محله قرار دارد می توان خوانایی بافت را نسبتاً مناسب ارزیابی کرد.

بررسی وضعیت معابر و کف ساری و مبلمان

در محله نوغان وضعیت عمومی کالبدی و امکانات مستقر در آن گویای فرسودگی آن است. امری که دیگر از وجوه بصری و عملکردی آن نیز قابل رؤیت است. عدم رسیدگی در درازمدت، تخریب های مستمر و عدم بازسازی آن، به واسطه حضور پرشمار زائران و بسیاری عوامل دیگر باعث شده کیفیت معابر و کف سازی شرایط بدی را تجربه نمایند. مبلمان شهری هماهنگ با فضا تقریباً در کل بافت محدوده به ندرت و با کیفیت نازل یافت می شود. اجزایی نظیر سطل زباله که از بدیهی ترین اجزای ملزوم در راستای بهداشت و نظافت محیط محسوب می شود جز در راسته های اصلی به ندرت قابل رؤیت است.

آلودگی نمادی (اطلاعات محیطی) و خوانایی

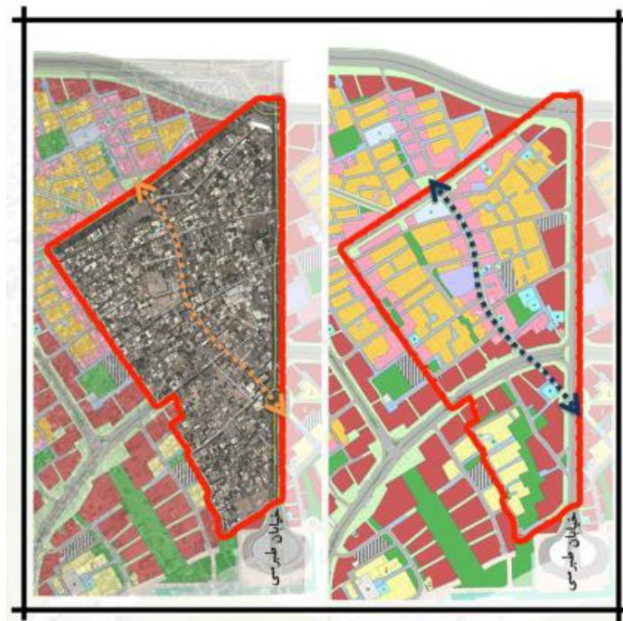
در محیط مورد مطالعه که یک بافت قدیمی شهری است و ساختار ارگانیک دارد، خوانایی آن مانند بسیاری از بافت های مشابه مبتنی

اغتشاشات بصری

اهمیت شکل شهر به خاطر عملکردهایی است که می‌تواند برای ساکنان یک شهر انجام دهد. زندگی در خیابان‌های یک شهر معمولاً منعکس‌کننده زندگی تمام شهر است. به این ترتیب که اگر خیابان‌ها جالب، ایمن، راحت و سالم باشند شهر نیز این چنین خواهد بود. ساخت‌وسازهای بی‌قاعده، عدم توجه به زمینه موجود در ساخت‌وسازهای جدید، وجود الحاقات در نماها که با سیمای بصری آن ناهماهنگ است و به‌طور کلی نبود نظامات و الگوی پیوسته‌ای

که به اغتشاشات کالبدی وزن و اهمیت داده و از آن ممانعت کند را می‌توان از علل اغتشاشات بصری بافت عنوان نمود. در این میان نمی‌توان از تأثیر رنگ در فضا نیز غافل شد. در بافت‌های سنتی که از مصالح بوم آورد استفاده می‌شود هماهنگی رنگی در کل کالبد محیط به چشم می‌خورد. این هماهنگی رنگی تأثیرات مثبتی را در منش و خلق‌وخوی افراد ایجاد می‌کند. بنابراین با توجه به اهمیت تأثیرپذیری شهروندان از کاربرد رنگ در شهر، نقش آلودگی رنگ در پرخاشگری‌های اجتماعی و خشونت‌های شهری می‌بایست مورد توجه قرار گیرد.

تصویر ۲. مقایسه وضع کالبدی موجود و طرح مصوب
ماخذ: نگارندگان

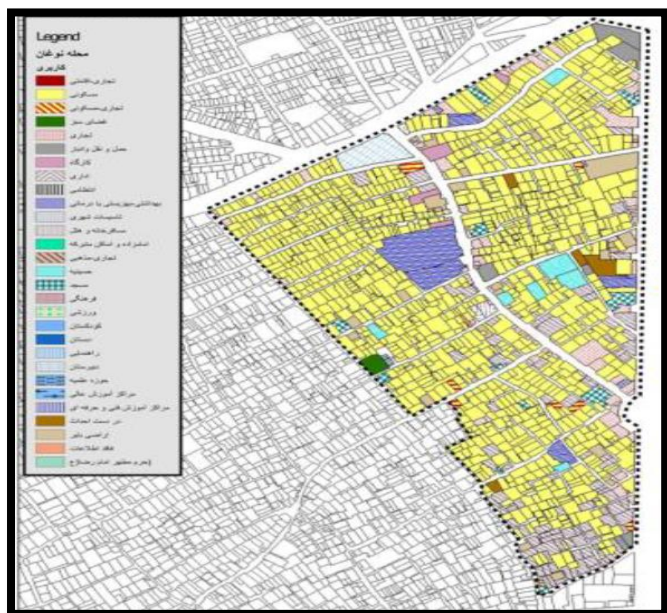
بررسی کاربری زمین

چنانچه نگاهی اجمالی به کاربری‌های موجود بافت بیان‌دازیم خواهیم دید که سرانه کاربری‌های خدماتی موردنیاز از سطح پایینی برخوردار است. به عبارت دیگر ساکنان محدوده یا حداقل امکانات خود را تطبیق داده‌اند. این کمبودها در بحث سرانه فضای آموزشی، تفریحی و... قابل مشاهده است. عمده‌ترین کاربری که حدود ۷۲ درصد مساحت محله نوغان

را به خود اختصاص داده، کاربری مسکونی است. این میزان به نسبت بافت‌های جدید شهری بسیار فراتر از سطح متوسط می‌باشد. این موضوع وقتی نمود واقعی و جدی می‌یابد که حضور مستمر زوار در محدوده مورد مطالعه و نیاز مردم به فضاهای اقامتی باعث می‌شود این کاربری‌های مسکونی به عملکرد سابق خود ادامه نداده و به صورت مجوز دار و بدون مجوز به کاربری اقامتی - پذیرایی تغییر کاربری داده شوند.

تصویر ۳. نمونه از بر هم خوردن مقیاس عملکرد در داخل محله
ماخذ: نتایج از مطالعات پژوهشگران

نقشه ۱. نمونه از بر هم خوردن مقیاس عملکرد در داخل محله
ماخذ: نگارندگان

تجاری در محدوده هرچه بیشتر آن را از قالب یک محله مستعد سکونت خارج می‌سازد. امری که هرروز برشدت آن افزوده می‌شود و ساکنان اصلی محله را ترک می‌نمایند. از این رو می‌توان گفت محله نوغان به لحاظ مقیاس عملکردی کیفیتی دوگانه دارد. از یک سو وجه محلی آن رو به کم‌رنگ شده است و از دیگر سو حضور کاربری‌های فرا محله‌ای هرروز پیش از پیش در عرصه محله قابل مشاهده است.

یکی از عوامل بر هم خوردن توازن عملکردی محله نوغان شروع ساخت و توسعه واحدهای اقامتی و تجاری بزرگ مقیاس بوده است. این واحدها در قالب مدیریت سازمان مجری و بیشتر با تمرکز بر سطح ۱ و به طور کلی در حاشیه خیابان‌های اصلی جانمایی شده است. تصویر (۱) نمونه‌ای مجموعه‌های اقامتی در مرکز محله است. اما آنچه مسلم است ساخت پیش از پیش واحدهای اقامتی و نیز

تبیین و ارزیابی شاخص‌های موثر در هویت شهری... | ۳۷

در محل مورد مطالعه، پرسشنامه بین آن‌ها توزیع و همچنین مصاحبه نیز انجام گرفته است.

شیوه تجزیه و تحلیل اطلاعات

شیوه انجام تجزیه و تحلیل اطلاعات در این پژوهش استفاده از مدل اسپیرمن، دلفی و ANP می‌باشد که در مراحل مختلف از هر کدام استفاده شده است. همچنین با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه محاسبه گردیده و به کمک مدل spearman روابط بین متغیرها به دست آورده شده و بر اساس آن‌ها به نتیجه‌گیری پرداخته شده است. به کمک روش دلفی ۵ نفر از صاحب‌نظران و کارشناسان در نظر گرفته شده است که پرسشنامه و مصاحبه بین آنان صورت پذیرفته است. همچنین از مدل ANP جهت وزن دهی به متغیرها و بررسی روابط بین متغیرها با هویت استفاده شده است.

یافته‌های تحقیق

ابتدا به مقایسه رابطه بین دو متغیر حس تعلق و ساخت و ساز پرداخته شده است. به این منظور که شیوه‌های جدید و مدرن در ساخت و ساز و ایجاد ساختمان با سبک مدرن در این محله تأثیری بر حس تعلق داشته است. به همین منظور با استفاده از نرم‌افزار SPSS رابطه بین این دو متغیر را بررسی کرده‌ایم (جدول ۲).

		حس تعلق	الگوی ساخت و ساز
Spearman's rho	Correlation Coefficient	1.000	.684**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	60	60
	Correlation Coefficient	.684**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	60	60

جدول ۲. همبستگی بین حس تعلق و الگوی ساخت و ساز

مأخذ: نگارنده

در جدول شماره (۳)، رابطه بین دو متغیر خاطره‌انگیزی و شخصیت با یکدیگر مقایسه شده‌اند که آیا وجود خاطرات جمعی مانند برپایی مراسم مذهبی و... باعث متمایز شدن محله مورد مطالعه از سایر محلات شده است؟ یا خیر؟ برای پاسخ به این پرسش از جدول شماره (۳)، استفاده شده است.

روش‌شناسی

هویت که در حوزه فلسفه، بیشتر جوهر و ماهیت در نظر گرفته می‌شود، مقوله‌ای کاملاً کلی و ذهنی و بالاخره کیفی است. روش تحقیق در این مطالعه "توصیفی - تحلیلی" است. تحقیق در دو مرحله انجام شده است و در نهایت با نرم‌افزار SPSS جدول‌ها و آمارهای لازم استخراج و رابطه متغیرهای وابسته و مستقل بررسی شده است.

شیوه جمع‌آوری اطلاعات

با توجه به اینکه نوع روش تحقیق پژوهش، توصیفی - تحلیلی است جهت تکمیل اطلاعات از اسناد کتابخانه‌ای، مصاحبه و مطالعات میدانی استفاده گردیده است.

جامعه آماری

در مرحله اول با کمک مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی چارچوب نظری تدوین گردید. علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای، از مطالعات میدانی نیز استفاده شده و با کمک ابزارهایی از قبیل پرسشنامه و مشاهده میدانی، اطلاعات و داده‌های مورد نیاز گردآوری شده است. جامعه آماری، ۱۸۰ نفر از ساکنان و کسبه محله نوغان است که

طبق جدول شماره (۲)، مشاهده می‌شود که بین حس تعلق و شیوه ساخت و ساز همبستگی قوی وجود دارد و درصد اطمینان از وجود رابطه مستقیم و قوی بین این دو مؤلفه ۱۰۰ درصد است به این علت که RS مثبت و برابر با ۰.۶۸۴ است. بنابراین از داده‌های جدول شماره (۲)، می‌توان نتیجه گرفت که با ساخت بناهایی با مصالح و سبک مدرن در این محله باعث کاهش حس تعلق ساکنان محله نسبت به گذشته است.

جدول ۳. همبستگی بین مؤلفه خاطره‌انگیزی و شخصیت

مأخذ: نگارنده

		خاطره انگیزی	شخصیت
خاطره انگیزی	Spearman's rho	1.000	.606**
	Correlation Coefficient		
	Sig. (2-tailed)		.000
شخصیت	N	60	60
	Correlation Coefficient	.606**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.000	
N	60	60	

به کمک جدول شماره (۳)، این نتیجه حاصل شد که بین دو مؤلفه خاطره‌انگیزی و شخصیت، همبستگی متوسط وجود دارد و درصد اطمینان از وجود رابطه مستقیم بین این دو مؤلفه ۱۰۰ درصد می‌باشد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰.۶۰۶ است. بنابراین بر اساس داده‌های جدول شماره (۳) وجود خاطرات جمعی در بین ساکنان مانند برپایی مراسم مذهبی، جشن‌ها و... باعث متمایز شدن محله از سایر محلات پیرامونی خود گشته است.

جدول ۴. همبستگی بین مؤلفه‌های شخصیت و آداب و رسوم

مأخذ: نگارنده

		شخصیت	آداب و رسوم
شخصیت	Spearman's rho	1.000	.742**
	Correlation Coefficient		
	Sig. (2-tailed)		.000
آداب و رسوم	N	60	60
	Correlation Coefficient	.742**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.000	
N	60	60	

طبق جدول شماره (۴)، می‌توان این‌گونه اظهار داشت که بین دو مؤلفه آداب و رسوم و شخصیت همبستگی قوی با درصد اطمینان ۱۰۰ درصد وجود دارد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰.۷۴۲ می‌باشد. بنابراین هرچه فرهنگ و آداب و رسوم خاص در محله بیشتر باشد، باعث تمایز و شاخص شدن محله نسبت به سایر محلات می‌شود.

جدول ۵. همبستگی بین مؤلفه‌های حس تعلق و خودمانی بودن (مأخذ: نگارنده)

		حس تعلق	خودمانی بودن
حس تعلق	Spearman's rho	1.000	.536**
	Correlation Coefficient		
	Sig. (2-tailed)		.000
خودمانی بودن	N	60	60
	Correlation Coefficient	.536**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.000	
N	60	60	

تیبیین و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری... | ۳۹

وجود افراد محلی و آشنا باعث تقویت حس تعلق و حس خودمانی بودن می‌شود.

و در نهایت در جدول شماره (۶)، نیز به مقایسه رابطه بین امنیت و خودمانی بودن پرداخته شده که آیا خودمانی بودن تأثیری بر امنیت محله به‌عنوان زیر مؤلفه‌ای مؤثر بر هویت دارد یا خیر؟ جهت پاسخ به این پرسش داده‌های جدول شماره ۵ تجزیه و تحلیل شده است.

مطابق جدول شماره (۵)، این نتیجه حاصل می‌شود که بین دو متغیر حس تعلق و خودمانی بودن که بر هویت یک محله تأثیرگذار هستند، همبستگی متوسط و رابطه مستقیم وجود دارد و میزان درصد اطمینان آن نیز ۱۰۰ درصد می‌باشد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰,۵۳۶ می‌باشد. بدین معنا که هم‌جواری با حرم مطهر و

جدول ۶. همبستگی بین مؤلفه‌های امنیت و خودمانی بودن (مأخذ: نگارنده)

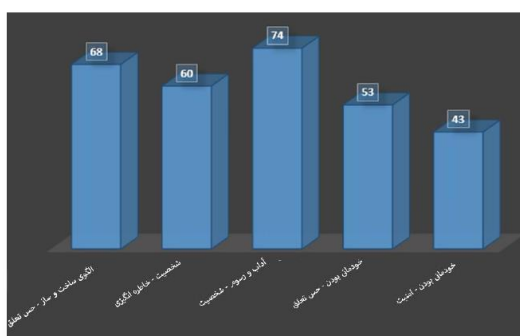
		امنیت	خودمانی بودن
Spearman's rho	Correlation Coefficient	1.000	.436**
	Sig. (2-tailed)	.	.001
	N	60	60
خودمانی بودن	Correlation Coefficient	.436**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.001	.
	N	60	60

معنا که وجود اهالی بومی و آشنا در امنیت مؤثر بوده و باعث تقویت حس امنیت و کاهش ناامنی می‌شود.

مطابق جدول شماره (۶)، می‌توان اظهار نمود که بین امنیت و خودمانی بودن نیز همبستگی متوسط با درصد اطمینان ۹۹/۹ درصد وجود دارد به علت آنکه RS مثبت و برابر با ۰,۴۳۶ می‌باشد. بدین

جدول ۷. مقایسه ضریب همبستگی متغیرها (مأخذ: نگارنده)

متغیر	الگوی ساخت و ساز	حس تعلق	شخصیت	خاطره‌انگیزی	آداب و رسوم	شخصیت	خودمانی بودن	حس تعلق	خودمانی بودن	امنیت
RS	۶۸	۶۰	۷۴	۵۳	۴۳					

نمودار ۴. مقایسه ضریب همبستگی متغیرها (مأخذ: نگارنده)

در ادامه با استفاده از مدل تحلیل شبکه‌ای (ANP)، آن دسته از متغیرهایی که با یکدیگر رابطه معنادار داشته (متغیرهای مذکور)، امتیاز و میزان ارجحیت هر کدام با هویت را بررسی کرده و بر اساس نتایج به ارائه راهکار پرداخته شده است.

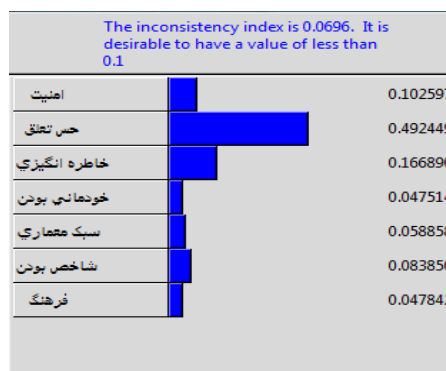
طبق جدول شماره (۷) مشاهده می‌شود که ضریب همبستگی بین متغیرهای آداب و رسوم - شخصیت در رتبه اول و پس از آن متغیرهای الگوی ساخت و ساز - حس تعلق در رتبه بعدی قرار دارد.

جدول ۷. وزن (میزان ارجحیت) متغیرها (مأخذ: نگارنده)

	حس تعلق	خاطره انگیزی	خودمانی بودن	سبک معماری	شخصیت	امنیت	آداب و رسوم
حس تعلق	1	7	7	7	0	0	7
خاطره انگیزی	$\frac{1}{7}$	1	0	3	5	0	2
خودمانی بودن	$\frac{1}{7}$	0	1	0	0	5	0
سبک معماری	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	0	1	1	0	0
شخصیت	0	$\frac{1}{5}$	0	1	1	0	5
امنیت	0	0	$\frac{1}{5}$	0	0	1	0
آداب و رسوم	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{2}$	0	0	$\frac{1}{5}$	0	1

جدول شماره (۸)، امتیاز (میزان ارجحیت) متغیرها (مأخذ: نگارنده)

معیارها	امنیت	حس تعلق	خاطره انگیزی	خودمانی بودن	سبک معماری	شخصیت	آداب و رسوم
امتیاز	۰,۱۰	۰,۴	۰,۱۶	۰,۰۴۷	۰,۰۵	۰,۰۸	۰,۰۴۷

نمودار ۴. امتیاز معیارها

در ارتقا هویت یک محله تأثیر بسزایی دارند. همچنین از دیدگاه کارشناسان متخصص مؤلفه‌های حس تعلق، خاطره انگیزی، امنیت به جهت بهبود و ارتقا هویت یک محله باید بدین مؤلفه‌ها توجه نمود.

راهبردهای پیشنهادی

- جلب مشارکت و رضایت ساکنان محله
- جلوگیری از ایجاد ساختمان‌های جدید با مصالح ناهمگون در محله
- توجه به تعلق خاطر ساکنین بافت
- توجه به اعتقادات هم‌جواری با حضرت رضا (ع)
- پیش‌بینی راهکارهای اسکان مجدد ساکنین بعد از اجرای نوسازی و بهسازی در محدوده طرح.
- حفظ و تقویت پاتوق‌ها

در جدول شماره (۸)، در حقیقت امتیازات نام‌برده شده مجموع امتیازات زیر معیارها می‌باشد. با توجه به جدول مذکور و نمودار شماره (۴)، مشاهده می‌شود که با توجه به مجموع امتیازات داده شده به زیر معیارها بر اساس جدول ساعتی و پرسش از کارشناسان متخصص، متغیر حس تعلق و پس‌از آن در رتبه دوم خاطره انگیزی یا وقوع رویدادهای خاطره انگیز مانند مراسمات مذهبی برگزار شده در محله و در رتبه سوم امنیت مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر هویت این محله هستند.

جمع‌بندی

بر اساس اطلاعات حاصل شده از مدل ANP و تحلیل آماری، این نتایج حاصل شده که از دیدگاه ساکنان محله نوغان ابتدا مؤلفه آداب و رسوم - شخصیت و به ترتیب مؤلفه‌های الگوی ساخت و ساز - حس تعلق و شخصیت - خاطره انگیزی در اولویت دوم و سوم

منابع

- سلسله، علی. سلسله، محسن (۱۳۸۸)، بررسی تأثیر عامل هویت (ایرانی - اسلامی) بر زیبایی شهر، انتشارات آرمان شهر، شماره ۲. حبیب، فرشته (۱۳۸۸)، تحلیلی از تعامل فرهنگ و کالبد شهر، انتشارات هویت شهر.
- نوفل، سید علیرضا، کلبادی، پارسین، پور جعفر، محمدرضا (۱۳۸۸)، بررسی و ارزیابی و شاخص‌های مؤثر در هویت شهری، انتشارات آرمان شهر، شماره ۳. تقی زاده، محمد، طغیانی، شیرین (۱۳۸۸)، ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری، انتشارات هویت شهر، شماره نهم.
- بهباد فر، مصطفی (۱۳۸۷)، هویت شهر (نگاهی به هویت شهر تهران)، انتشارات نشر شهر چاپ دوم.
- رضازاده، راضیه (۱۳۸۰)، بحران ادراکی رفتاری در فضای شهری، مجله شهرداری‌ها، ویژه‌نامه شماره ۵، طراحی شهری، سازمان شهرداری‌های کشور
- برزگر، محمدرضا (۱۳۸۸)، بازشناسی هویت شهری، مجموعه مقالات همایش مسائل شهرسازی ایران؛ جلد اول ساخت شهری، شیراز، دانشگاه شیراز.
- موثقی، رامین، آیرملو، سحر (۱۳۸۵)، عناصر هویت فرهنگی در شهر، مرجع مهندسی عمران، اولین همایش بین‌المللی شهر برتر طرح برتر، همدان، سازمان عمران و شهرداری‌های همدان.
- مظفری، رضا پور (۱۳۹۲)، مبادی ورودی شهر حلقه‌های گمشده فضاهای شهری، انتشارات اول و آخر.
- چنگیزی، نگار، احمدیان، رضا (۱۳۹۱)، بررسی شاخص‌های هویت شهری در بافت تاریخی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی. آتشین بار، محمد (۱۳۸۸)، تداوم هویت در منظر شهری، فصلنامه باغ نظر، شماره دوازدهم.
- زبردست، اسفندیار (۱۳۸۹)، کاربرد فرایند تحلیل شبکه‌ای در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۴۱.
- علی پور، بهمن، (۱۳۹۳)، تدوین راهنمای طراحی شهری جهت ارتقای امنیت محیطی در بافت فرسوده اطراف حرم رضوی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مهندسین مشاور فرهنگ، (۱۳۸۹). طرح جامع شهر مشهد.

The Explanation and the Analysis of the Influencing factors on Urban Identity (A Case Study: Noghan Zone, Mashhad)

Gholam Reza Latifi¹

Qasem Faizi Cheshmegoli²

Rahele Bajalal³

Abstract

Cities and urban areas have especial character and identity aside from the fact that they have independency. However, what people think of the cities in which they live is nothing but tall buildings, parks and streets. A city is a place wherein interactions take place and people have a sense of citizenship of the city. In other words, what makes a city is not tall buildings and parks but the people living in that city with all tastes and unique characteristics and their urban identity. Although identity has got an important role in people's lives and there is a mutual relationship between human identity and its effects besides the confirmation and the acknowledgements of the experts on this issue, it has not yet been thoroughly investigated. While the importance of this issue needs to be noticed as the most important factor of the mental balance by the urban management. This study aimed to assess factors affecting the urban identity and strategies at the local level, promoting more of these indicators. These factors are categorized under physical, operational and perceptual components. The research method in this study was descriptive and analytic and the data were collected through documentary methods and field observations. To analyze the data, we applied two-variable correlation method. Based on our findings and results, from the perspective of residents' Noghan zone, what affects a city first and foremost are the conventions, personality (0.742), construction, and a sense of belonging and character (0.684), and memorability (0.606) respectively are in the second and third priority which have got a great impact in promoting the identity of an area. Also, according to the experts' views on this field, components such as a sense of belonging, and memorability must be considered in order to improve the security of the identity of an area.

Keywords: Urban Identity, City Structure, the Identity of an Area, Noghan Zone

---

1. Associate Professor of Faculty of Social Sciences, Allameh Tabatabai University.

2. M.A student of urban planning at Allameh Tabatabai University. (Corresponding Author)
gh.f7070@yahoo.com

3. M.A Student of Urban Designing At Imam Reza International University